

Tahtâvî'nin Şiirlerinde Millî Kimlik, Modernleşme ve Dilsel Analiz
National Identity, Modernization, and Linguistic Analysis in Tahtâwî's Poetry

Dr. Hüseyin Dursun

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı,
hdursun769@gmail.com

İzmir Kâtip Çelebi University
Faculty of Theology
Department of Arabic Language and Rhetoric
<https://orcid.org/0000-0003-3125-791X>
<https://ror.org/024nx4843>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü Article Types	Araştırma Research Article
Geliş Tarihi Received	07 Mart March 2025
Kabul Tarihi Accepted	22 Mayıs May 2025
Yayın Tarihi Published	30 Haziran June 2025
Yayın Sezonu Pub Date Season	Haziran June
Sayı Issue	43
Sayfa Pages	55-88

Atıf | Cite as

Dursun, Hüseyin. "Tahtâvî'nin Şiirlerinde Millî Kimlik, Modernleşme ve Dilsel Analiz". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 43 (Haziran 2025), 55-88.
<https://doi.org/10.56361/usul.1653245>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı | Published by

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim University

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmemekte olup yalnızca literatür taramasına dayanmaktadır; çalışmada bilimsel ve etik ilkelere uyulmuş, tüm kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir.
This study does not require ethics committee approval and is based solely on a literature review; scientific and ethical principles have been followed throughout the study, and all sources are listed in the references (Hüseyin Dursun).

Yapay Zeka Kullanımı | Use of Artificial Intelligence

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. | No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. The entire content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Öz

Bu çalışma, 19. yüzyıl Mısır'ının önemli şair ve düşünürlerinden Rifâ'a Râfî' et-Tahtâvî'nin şiirlerinde modern kimlik inşası, toplumsal dayanışma ve ulusal bilinç temalarını incelemektedir. Özellikle “Mısır'ın Çocuklarıyız”, “Mısır'a Ne Oldu?”, “Mısır Özlemi” ve “Mısır'da Vatan Sevgisi” gibi şiirler üzerinden, şairin dilsel ve kültürel araçlarla Mısır'ın ulusal düzeyde nasıl şekillendirildiği analiz edilmektedir. Araştırmada nitel içerik analizi ve edebî söylem analizi yöntemleri kullanılarak şiirlerin sosyo-kültürel ve dilbilimsel bağlamları incelenmiştir. Tahtâvî'nin şiirleri, el-Mütenebbî, Nizâr Kabbânî ve Mahmûd Dervîş gibi önemli Arap şairlerinin eserleriyle kıyaslanarak, onun geleneksel ve modern unsurları nasıl harmanladığı ortaya konmuştur. Şairin metaforları, mecazları, kelime seçimleri ve retorik unsurlarına dair yapılan analizler, aynı zamanda şiirlerdeki dilbilimsel yapılar ve söylemsel stratejiler üzerine yapılan eleştirileri içermektedir. Elde edilen bulgular, et-Tahtâvî'nin geleneksel değerleri modern unsurlarla birleştirerek Mısır'ın modernleşme sürecinde ulusal bilinci güçlendirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, şiirlerinde idealize edici anlatımlar, dilsel tekrarlar ve söylem açısından sınırlamalar dikkat çekmektedir. Şairin eserleri toplumsal ve siyasal dönüşümde etkili bir söylem aracı olarak işlev görmektedir, ancak dil kullanımı bazen retorik gücünü zayıflatmakta ve söylemi sınırlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Modern Arap Edebiyatı, Rifâ'a Râfî' et-Tahtâvî, Milli Kimlik, Aidiyet.

Abstract

This study examines the themes of modern identity construction, social solidarity, and national consciousness in the poetry of Rifā'ah al-Ṭaḥṭāwī, a significant poet and thinker of 19th-century Egypt. Through poems such as *We Are the Children of Egypt*, *What Happened to Egypt?*, *Longing for Egypt*, and *Love for the Homeland in Egypt*, the study analyzes how the poet shapes Egypt's national identity using linguistic and cultural tools. Employing qualitative content analysis and literary discourse analysis, it explores the socio-cultural and linguistic contexts of the poems. Al-Ṭaḥṭāwī's poetry is compared with works by Arab poets like al-Mutanabbī, Nizār Kabbānī, and Mahmūd Darwīsh, revealing his fusion of traditional and modern elements. The analysis highlights the poet's use of metaphors, figures of speech, word choices, and rhetorical elements, along with a critical assessment of linguistic structures and discursive strategies. The findings indicate that al-Ṭaḥṭāwī enhances national consciousness in Egypt's modernization by integrating traditional values with modern themes. However, his poetry also features idealized expressions, repetitive language, and certain discourse constraints. While his works serve as influential tools in socio-political transformation, some linguistic choices reduce rhetorical impact and limit the scope of discourse.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Modern Arabic Literature, Rifā'ah al-Ṭaḥṭāwī National Identity, Theme of Belonging.

البُعدُ الهويّ والحداثة والتحليل اللغوي في شعر رفاة الطهطاوي

الملخص

تتناول هذه الدراسة موضوعات بناء الهوية الحديثة، والتضامن الاجتماعي، والوعي الوطني في شعر رفاة الطهطاوي، أحد أبرز شعراء ومفكرين مصر في القرن التاسع عشر. ويحلل البحث كيفية صياغة الشاعر الوطني لمصر من خلال الأدوات اللغوية والرمزية والثقافية التي وطفها لهوية مصر في قصائد مثل: «أبناء مصر»، «ماذا حدث لمصر؟»، «الحنين إلى مصر»، و«حب الوطن في مصر». وقد استُخدمت في الدراسة منهجية تحليل المحتوى النوعي وتحليل الخطاب الأدبي للكشف عن الأبعاد الاجتماعية والثقافية واللغوية للنصوص وتوسيع الدراسة إلى إبراز تميز الطهطاوي في الجمع بين العناصر البلاغية التقليدية والبنى الحديثة، وذلك من خلال المقارنة بشعر كبار الأدباء العرب مثل المتنبي، نزار قباني، ومحمود درويش. وتشمل التحليلات الاستعارات والمجازات واختيارات الألفاظ والبنى الأسلوبية، إضافة إلى دراسة الاستراتيجيات الخطابية والنقد البلاغي للمكونات اللغوية للنصوص وقد أظهرت النتائج أن الطهطاوي نجح في ترسيخ الوعي الوطني من خلال مزج القيم التراثية بالعناصر الحديثة، مما جعل شعره أداة فعالة في التعبير عن التحول الاجتماعي والسياسي في مصر الحديثة. ومع ذلك، فقد كشف في خطابه عن بعض الإشكالات البلاغية مثل الطرح المثالي، والتكرار اللغوي، والتقليدية الأسلوبية، مما قد يُضعف أحياناً من قوة الخطاب ويحد من عمقه التأثيري.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية والبلاغة، الأدب العربي الحديث، رفاة الطهطاوي، الهوية الوطنية، الانتماء.

Giriş

19. yüzyıl Arap edebiyatı, özellikle Mısır’da yaşanan entelektüel ve kültürel dönüşümlerle şekillenmiş, bu süreçte hem şiir hem de nesir alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir.¹ Bu dönemde Mısır, Batı dünyasıyla kurduğu erken ve güçlü ilişkiler sayesinde diğer Arap bölgelerinden farklı bir entelektüel etkileşim alanı yaratmıştır. Bu bağlamda, Rifâ‘a Râfî‘ et-Tahtâvî (1801-1873), yalnızca edebî üretkenliğiyle değil, aynı zamanda toplumsal ve politik yapıya yaptığı katkılarla öne çıkan önemli bir figür olmuştur.² et-Tahtâvî’nin eserleri, millî kimlik ve ulusal aidiyet kavramlarının ideolojik ve dilsel temellerini yansıtmaları açısından dikkat çekicidir. Mısır’ın Arap dünyasında kültürel ve entelektüel bir merkez olarak öne çıkması, büyük ölçüde eğitim ve kültür alanındaki köklü geçmişine dayanmaktadır.³ Özellikle 972 yılında kurulan ve hala faaliyet gösteren Ezher Üniversitesi gibi kurumlar, yalnızca bilimsel gelişime katkı sağlamakla kalmamış, aynı zamanda önemli kültürel şahsiyetlerin yetişmesine de olanak tanımıştır.⁴ Bu tarihî zemin, Mısır’ı diğer Arap ülkelerinden ayıran önemli bir unsur olmuştur.⁵

et-Tahtâvî, özgürlük kavramını millî kimliğin ve ulusal aidiyetin inşa edilmesinde temel bir unsur olarak görmüştür. Ona göre, “Özgürlük, krallıkların halklarını mutlu etmenin en büyük aracıdır. Eğer özgürlük iyi kanunlara dayanıyorsa, ülkelerindeki adaletle halkları rahatlatır ve ülkelerine olan sevgilerini artırır.” Bu anlayış, onun millî kimlik ve ulusal aidiyet kavramlarını özgürlük ile ilişkilendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁶ Ancak, literatürde et-Tahtâvî’nin millî kimlik ve ulusal aidiyet temalarındaki dilsel ve ideolojik seçimlerine yönelik çalışmalar sınırlıdır.⁷ Örneğin, Ahmet Gür’ün *Mısır’daki Modern Arap Edebiyatı Entelektü-*

1 Yakup Göçmen, “Modern Mısır Şiirinde Kur’ân-ı Kerîm’den İktibâslar”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1363-1392.

2 Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004), 11; Ahmet Gür, “Mısır’daki Modern Arap Edebiyatı Entelektüel Uyanışının Öncüsü: Rifâ‘a Râfî‘î et-Tahtâvî”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2022), 815-833.

3 Ahmet Gür, “Mısır’daki Modern Arap Edebiyatı Entelektüel Uyanışının Öncüsü: Rifâ‘a Râfî‘î et-Tahtâvî”, 826-829.

4 Mustafa İsmet Uzun, “Ezher” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/59.

5 Harun Anay, “Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 6/10 (2001), 5.

6 Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 1/1187-1188.

7 Ali Bilgenoğlu, *Ortadoğu’da Bir Öncü: Modernitenin Mısır’a İlk Taşıyıcısı Rifâ‘a Râfî‘ el-Tahtavî* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 2010), 20-21.

el Uyanışının Öncüsü: et-Tahtâvî adlı eseri, et-Tahtâvî'nin Arap edebiyatındaki rolünü incelerken; Muhammed Sawaie'nin *Tahtâvî ve Modern Arap Edebiyatı: Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı* başlıklı çalışması, onun dilsel yeniliklerini ele almaktadır.⁸ Ancak, bu çalışmalarda dilbilimsel analizlerin ve tarihsel bağlamın yeterince derinlemesine incelenmediği görülmektedir. Bu eksiklik, dilsel yapının toplumsal ve ideolojik boyutlarını vurgulayan daha kapsamlı bir yaklaşımla giderilebilir.⁹

Bu çalışmanın temel amacı, et-Tahtâvî'nin millî kimlik ve ulusal aidiyet kavramlarını dilsel ve ideolojik açıdan nasıl ele aldığını incelemek ve bu konuda literatürdeki boşluğu doldurmaktır. Araştırma, et-Tahtâvî'nin eserlerindeki dilsel yapıları dilbilimsel ve tarihsel bir perspektifle analiz ederek, bu yapıların toplumsal ve ideolojik boyutlarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel araştırma sorusu şudur: *et-Tahtâvî'nin eserlerinde millî kimlik ve ulusal aidiyet kavramları hangi dilsel ve ideolojik stratejilerle inşa edilmiştir?* Bu soruya cevap ararken, çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş ve et-Tahtâvî'nin eserleri dilbilimsel analiz teknikleriyle incelenmiştir.

Çalışmanın önemi, et-Tahtâvî'nin dilsel ve ideolojik yaklaşımlarını inceleyerek, Arap edebiyatındaki millî kimlik ve ulusal aidiyet tartışmalarına yeni bir bakış açısı getirmesinde yatmaktadır. Ayrıca, bu çalışma, literatürdeki mevcut eksiklikleri gidermeyi ve et-Tahtâvî'nin eserlerinin toplumsal ve ideolojik boyutlarını daha iyi anlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın bulguları, Arap edebiyatı ve kültür tarihi alanında önemli bir katkı sağlayacaktır.

1. Rifâ'a Râfî' et-Tahtâvî'nin Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyet Temaları

et-Tahtâvî, millî kimlik kavramını yalnızca Arap kimliğiyle sınırlı tutmamış, Mısır'a özgü bir aidiyet anlayışı geliştirmiştir. et-Tahtâvî'ye göre, modern Mısır, Antik Mısır'ın kültürel mirasının doğal bir devamıdır ve bu bağlamda Mısır'ın tarihi, kültürel ve toplumsal yapısının sürekliliği vurgulanmıştır.¹⁰ Bu anlayış, Mısır'ın gerilemesinin, Memlûkler, Osmanlılar ve Çerkezler gibi yabancı

8 Hüseyin Muhammed, *el-İslâm ve'l- hadâretü'l- garbiyye* (Beyrut: Dârü'l-Furkan, ts.), 2.

9 Ahmet Gür, "Mısır'daki Modern Arap Edebiyatı Entelektüel Uyanışının Öncüsü: Rifâ'a Râfî'î et-Tahtâvî", 826-829.

10 Albert Hourani, "Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939", *The Journal of the American Oriental Society* 84/4 (Aralık 1964), 401-429.

yönetimlerin etkisiyle gerçekleştiğini ileri sürer. Bu tarihsel eleştiri, aynı zamanda Mısır'ın bağımsızlık mücadelesine yönelik bir çağrıdır.¹¹

et-Tahtâvî'nin entelektüel gelişiminde, hocası Hasen b. Muhammed b. Mah-mûd el-Attâr eş-Şâfiî'nin (ö. 1250/1834) yanı sıra Fransız düşüncesi de etkili olmuştur. el-Attâr'ın eğitim anlayışı ve Fransız düşüncesinin etkisi, et-Tahtâvî'nin millî kimlik ve ulusal aidiyet anlayışının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu, Seyyid Cemâlüddîn Muhammed b. Safder el-Efgânî el-Hüseynî'nin (1838-1897) “Mısır Mısırlılarıdır” gibi söylemlerinin temelini atmış ve Mısır'ın ulusal kimlik mücadelesi için bir sembol hâline gelmiştir.¹²

et-Tahtâvî'nin hocası el-Attâr, Mısır'ın işgali döneminde kurulan ve modern Arap dünyasında Batı standartlarında faaliyet gösteren ilk akademik kurum olan Institut de l'Égypte'yi (Mısır Enstitüsü) yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu enstitüde, Fransız uzmanlar tarafından matematik, fizik, doğa bilimleri ve antropoloji gibi çeşitli alanlarda önemli araştırmalar yapılmıştır.¹³ el-Attâr, Fransız yayılmacı politikasının Mısır'ın işgaliyle sonuçlanan olaylar zincirini inceleyerek, bu süreçte her iki ülkenin eğitim sistemleri ve uyguladıkları yöntemlerin belirleyici bir rol oynadığı sonucuna varmıştır. Bu tespiti ise şu sözlerle açıklamıştır. “Eski âlimlerimiz dini bilimlerin yanı sıra diğer bilimlerle de uğraşıyorlar, hatta inançlarına aykırı olan konularda bile kitap yazıyorlardı. İslami konuların yanı sıra Tevrat'ı, diğer semavi kitapları incelemişler, onlar hakkında yazılar yazmışlar, aynı zamanda dilbilgilerini geliştirmişler, şiirle, edebiyatla ve diğer kültür etkinlikleriyle uğraşmışlar, bu sayede ilerlemişlerdir, şimdi ise sadece dini bilimlerle uğraşılıyor, bakış açısı daralıyor, bu sebepten geri kalınıyor.”¹⁴

2. Mısır'ın Modernleşmesinde Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî'nin Etkisi

et-Tahtâvî, modern Avrupa'dan Mısır'a yeni düşünceler ve kavramlar taşıyan önemli bir entelektüeldir. Ulus, vatan ve vatan sevgisi gibi kavramları gündeme getirerek, bu kavramların İslam toplumlarıyla uyumlu bir şekilde entegre

11 Hilal Görgün, “Rifâa et-Tahtâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/95-97.

12 Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı* (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 47.

13 Bilgenoğlu, *Ortadoğu'da Bir Öncü: Modernitenin Mısır'a İlk Taşıyıcısı Rifâ'a Râfi' el-Tahtavî* (1801-1873), 21.

14 Cihaner Akçay, *Rifâa et-Tahtâvî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Toplumsal Konulardaki Düşünceleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 7.

edilebileceğini savunmuştur. Fransa'dan döndükten sonra, vatan sevgisini yayarak Mısır ve Ortadoğu'da yankı uyandırmıştır. Bu düşünce, millî kimlik anlayışının temellerini atmıştır.¹⁵

et-Tahtâvî, vatan sevgisini, yalnızca bir duygu değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir sorumluluk olarak ele almıştır.¹⁶ Onun için “vatan”, farklı din ve ırklardan insanların ortak bir amaç etrafında birleşmesi anlamına gelir.¹⁷ Rousseau ve Montesquieu'nün etkisiyle şekillenen bu anlayış, ideal bir yurttaşın özelliklerini, ülkesine olan sadakati ve toplumsal birliğe olan bağlılıkla tanımlar.¹⁸

et-Tahtâvî, eğitimin millî kimlik inşasında hayati bir rol oynadığını savunmuştur. Kızların da erkeklerle aynı eğitim fırsatlarına sahip olması gerektiğini belirterek, eğitimin tüm Mısırlılara vatan sevgisi aşılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹ Eğitim, sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda millî kimliğin güçlendirilmesi ve ulusal aidiyetin pekiştirilmesi açısından kritik bir araçtır.²⁰ Kadınların vatan sevgisinin aşılmasında erkekler kadar önemli bir rol oynayacağına inanmaktadır.²¹

3. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyetin Şiirlerdeki Dilbilimsel İnşası

Bu bölümde, et-Tahtâvî'nin şiirlerinde millî kimlik ve ulusal aidiyet temalarının nasıl işlendiği, dilsel seçimlerin bu temaları nasıl şekillendirdiği detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Bu çalışma, et-Tahtâvî'nin şiirlerinde millî kimliğin ve ulusal aidiyetin inşasında kullanılan dilsel stratejileri, dönemin sosyo-politik bağlamını da göz önünde bulundurarak incelenecektir.

15 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 124.

16 Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, çev. Hicabi Kırılancık (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1997), 49.

17 Jacob Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*, çev. Bedrettin Aytaç (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994), 15-55.

18 Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 14.

19 Hamid İnayet, *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*, 49; Bilgenoğlu, *Ortadoğu'da Bir Öncü: Modernitenin Mısır'a İlk Taşyıcısı Rifa'a Rafi el-Tahtavî (1801-1873)*, 26.

20 Hourani, “Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939”, 67.

21 İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi -Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma-* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), 176-180.

3.1. “Mısır’ın Çocuklarıyız” Şiiri Tahvil 22

تَحْنُ أُنْبَاءُ مِصْرٍ لَوْلَا ظَفَرُنَا	بِمَعَالِي مَجْدِهِ مَا ظَهَرْنَا
إِنَّ سِرَّ الْعَزِيزِ سِرٌّ عَجِيبٌ	قَدْ هَدَانَا سُبُلَ الرَّشَادِ فَيَسِّرْنَا
سَهَرَ اللَّيَالِي لَا كِتْسَابِ الْمَعَالِي	فَافْتَنَيْنَا طَرِيقَهُ وَسَهَرْنَا
صَادِقُ الْوَعْدِ سَابِقُ السَّعْدِ مَوْلَى	صَحَّ إِسْعَادُنَا بِهِ فَافْتَحَرْنَا
وَإِذَا قِيلَ مَنْ بِهِ أَهْلُ مِصْرٍ	سَابِقُوا لِلْعَلَا إِلَيْهِ أَشَرْنَا
وَجَرَيْنَا فِي حَوْمَةِ السَّبْجِ رَكُضًا	وَسَبَقْنَا إِلَى مَدَى وَأَنْتَصَرْنَا
كَمْ بَسَطْنَا بِسَاطِ عِزٍّ وَمَجْدٍ	كَانَ قَبْلًا قَدْ انْطَوَى فَتَنَشَرْنَا
عُمْرَكَ اللَّهُ إِنْ أَرَدْتَ اخْتِبَارًا	فِي مَيَادِينِ سَبَقِنَا فَاخْتَبِرْنَا
قَدْ جَانَا الْخُدَيْوُ تَشْوِيقَ مَجْدٍ	بِجَمِيلِ الثَّنَا عَلَيْهِ ابْتَدَرْنَا
خَصْنَا وَدَّهُ بِأَبْهَى امْتِنَازٍ	فَنَظَّمْنَا لَأَلِّئَا وَنَثَرْنَا
وَطَلَبْنَا لِدَوْلَةِ الْعِزِّ حِفْظًا	وَبَقَاءَ وَبِالدُّعَاءِ جَهْرًا ²²
كُلُّنَا شَاكِرٌ فَيَا سَعْدُ أَرْخُ	بِجَمِيلِ كَافَاتِنَا فَشَكَرْنَا ²³

1. Biz Mısır’ın evlatlarıyız, zaferimizi takip ediyorusuz,
Şanlı yüceliklere ulaşamıyorduk, hiç var mıydık?
2. Aziz olanın sırrı, şaşırtıcı ve derin bir sırdır,
Bizi doğru yollara iletti, bu yollarda yürüdük.
3. Yüceliğe ulaşmak için uykusuz geceler boyunca kaldı,
Onun izinden gitti, onun yolunda biz uyumadık.
4. O, vaadinde sadık, bahtı açık bir efendidir,
Özetle saadetimiz gerçek oldu, onunla övündük.

22 Rıfâa et-Tahtâvî, Dîvânü Rifâ'a et-Tahtâvî, nşr. Tâhâ Vâdî (Kahire: y.y., 1984), 158.

23 Rıfâa et-Tahtâvî, Dîvânü Rifâ'a et-Tahtâvî, nşr. Tâhâ Vâdî (Kahire: y.y., 1984), 158.

5. Ve eğer sorulursa: “Kimdir Mısır halkını yüceliğe taşıyor?”

Biz, hep birlikte, ona işaretledik.

6. Koştuk meydanında hızla yarıştı,

Öyle ki hedefe ulaştık ve zafer kazandık.

7. Kaç kez şan ve izzet sofraları serdik,

Daha önce kapanmış olan bu zafer sayfalarını yeniden açtık.

8. Allah'ın ömrünü uzun eylesin! Eğer bizi denemek istersen,

Yarış meydanlarımıza gel ve bizi sınavıver.

9. Hidiv, bizi yüceliklere teşvik ederek yanımıza geldi,

Ona güzelliklerle övgüler sunmakta ilk sırada yer aldık.

10. Bize olan sevgisiyle en yüce ayrıcalığı bahsetti,

Biz de inciler dizdik ve saçtık.

11. İzzet dolu devleti korumayı ve sürekliliğini arzuladık

Ve bu uğurda dualarımızı yüksek sesle dile getirdik.

12. Hepimiz şükrediyoruz; ey saadet, tarihe not düş:

Bize lütfedilen güzelliğe teşekkür ettik.

3.1.1. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyetin Dilbilimsel Analizi

a) *Milliyetçilik ve Kimlik*: Şiirin ilk dizelerinde yer alan “Mısır’ın çocukları-yız” ifadesi, millî kimliği tanımlamada güçlü bir dilsel ögedir. Bu ifade, bireylerin kendilerini bir ulus olarak tanımlayışlarını ve bu kimlikten aldıkları gururu ortaya koyar. Buradaki dilsel tercih, toplumsal aidiyetin ve ulusal kimliğin merkezine yerleşmiş bir anlatım biçimidir. et-Tahtâvî, ulusal aidiyetin bireysel bir kimlikten kolektif bir kimliğe dönüşümünü vurgulamaktadır.

فإن همو ذهبت أخلاقهم ذهبوا²⁴

وإنما الأمم الأخلاق ما بقيت

Ahmed Şevkî, Dîvânında: “*Uluslar, ahlakları devam ettiği sürece ulus olarak var olurlar. Eğer ahlakları giderse, onlar da giderler.*” Şeklinde ifade etmekte-

24 Ahmed Şevkî, *Dîvānu Ahmed Şevkî* ((Kahire: y.y.,ts.), 767.

dir. Bu söz, ulusal kimliğin kültürel ve etik değerlerle iç içe geçmiş yapısını anlatır ve et-Tahtâvî'nin şiirindeki millî kimlik anlayışıyla paralellik gösterir.

b) *Vatanseverlik ve Gurur*: Şiir, vatanseverliği ve ulusal başarıları yücelten bir bakış açısına sahiptir. “Yüce müjdeyle ortaya çıktık biz” ve “Mükemmelliği kazanmak için geceler boyu çalıştık” gibi dizeler, bireylerin ulusal hedeflere ulaşmak için gösterdikleri özveriyi yüceltir. Buradaki dilsel yapı, millî değerlerin kişisel başarılarla birleştiğini ve bu başarıların ulusal aidiyet duygusunu pekiştirdiğini gösterir.

وَيَا وَطَنِي لَقَيْتُكَ بَعْدَ يَأْسٍ	كَأَنِّي قَدْ لَقَيْتُ بِكَ الشَّبَابَا
وَكُلُّ مُسَافِرٍ سَيَثُوبُ يَوْمًا	إِذَا رَزَقَ السَّلَامَةَ وَالْإِيَابَا
وَلَوْ أَنِّي دُعِيتُ لَكُنْتُ دِينِي	عَلَيْهِ أَقَابِلُ الْحَتَمِ الْمَجَابَا ²⁵

1. Ey Vatanım! Ümitsizlikten sonra kavuştum sana,

Sanki sende gençliğimi bulmuş gibiyim

2. Ve her kötü yolcu bir gün gelecek,

Güvenliği varsa ve geri dönse

3. Ve eğer davet edilseydim, dindar olurdum,

Üzerinde kaçınılmaz cevapla tanıyorum

Bu şiirde, vatanseverlik ve gurur temaları işlenmiştir. İlk iki dize, vatanın yenilenme ve gençlik duygusunu simgelediğini belirtmektedir. Üçüncü ve dördüncü dize, din ve vatan sevgisinin birleşiminde can verme arzusunu ifade etmektedir.

c) *Şeref ve Onur*: “Ne kadar onur ve şan yaydık” ve “Yarış alanlarında kendimizi test ettik” gibi dizeler, bireylerin ulusal başarıları ve bu başarıların getirdiği şerefi kutlama biçimini ortaya koyar. Burada dilsel olarak kullanılan “onur ve şan” kavramları, millî kimlik ve aidiyetin onurlandırılması adına merkezi bir yer tutar.

el-Mütenebbî, (ö. 354/965) Arap edebiyatında şeref ve onurun vurgulandığı bir örneği şöyle vurgulamaktadır.

25 Şevkî Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âşır fî Mişr* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1960), 119–120.

وَحَيْرٌ جَلِيسٌ فِي الزَّمَانِ كِتَابٌ²⁶

أَعَزُّ مَكَانٍ فِي الدُّنْيَا سَرَجٌ سَابِحٌ

Dünyadaki en yüksek yer, bir atın eyeridir ve en iyi arkadaş bir kitap

Şiir, onurun değerini yüceltmektedir. Bir atın eyerinde olma düşüncesi, cesaret ve onuru temsil eder ve bu, şairin onur anlayışına uygundur. Kitapların zamanın en iyi arkadaşı olarak kabul edilmesi, bilginin ve eğitimin değerini vurgulamaktadır.

3.1.2. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyet Temaları Üzerine Eleştirel Yaklaşım

a) *Vatanseverlik ve Gurur*: Şiirin “Yüce müjdeyle ortaya çıktık biz” ve “Mükemmelliği kazanmak için geceler boyu çalıştık” gibi dizeleri, vatanseverliği ve ulusal başarıları yüceltmektedir. Bu yaklaşımı, el-Mütenebbî'nin şu dizesiyle karşılaştırabiliriz.

وَإِذَا أَكْرَمْتَ اللَّيْمَ تَمَرًا²⁷

إِذَا أَكْرَمْتَ الْكَرِيمَ مَلَكْتُهُ ،

1. Eğer yüce olanı onurlandırırsan, onu sahiplenmiş olursun;
Eğer aşağılık olanı onurlandırırsan, daha da küstahlaşır.

el-Mütenebbî, ulusal ve kişisel başarıların, toplumsal değerlerle nasıl şekillendiğini ve bu değerlerin bazen yanlış anlaşılabilirliğini vurgulamaktadır. Şiirde, vatanseverliği bir övgü olarak sunmuştur. Bu övgülerin toplumun tüm kesimlerine her zaman eşit şekilde yansımalarının gerekliliği eleştirel bir şekilde sorgulanabilir.

b) *Kültürel ve Sosyal Temsiller*: Şiir, “Aziz’in sırrı, hayranlık uyandıran bir sır” gibi dizeleriyle kültürel ve sosyal temsilleri öne çıkarmaktadır. Arap edebiyatında kültürel temsil sıkça eleştirel bir şekilde işlenmektedir. Şiirin kültürel temsil unsurları, bazen Şiirin kültürel temsil unsurları, bazen tek bir ulusal kişiliğin yüceltilmesi ve bunun toplumsal yapıyı nasıl etkileyebileceği konusunda eleştirilebilir.

26 Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî, Dîvân, nşr. Abdülvehhâb Azzâm (Kahire: y.y., 1944), 323.

27 Muhammed Ali Sirâc, *el-Lübâb fî kavâ'idî'l-luga ve âlâtî'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 139.

3.1.3. Şiirdeki Söz Sanatları ve Dilbilimsel Analiz

3.1.3.1. Şiirdeki Söz Sanatları ve Belagat

a) *Mecaz*: “كَمْ بَسَطْنَا بِسَاطَ عَزٍّ وَمَجْدٍ”: Bu ifade, onur ve şanın geniş bir şekilde yayıldığını belirten bir mecazdır.

b) *Benzetme*: “كَمْ بَسَطْنَا بِسَاطَ عَزٍّ وَمَجْدٍ” Şair, onuru ve şanı bir “sahne” gibi tasvir etmektedir.

c) *Tehekküm*: “قَدْ جَانَا الْخَدِيُو تَشْوِيقَ مَجْدٍ” *Güzel övgüyle bu yüce başarıyı bize getirdi*: Başarı öyküsünün ve övgülerin gerçek zorlukları ironik bir biçimde yansıtıldığı söylenebilmektedir.

d) *Telmih*: “نَحْنُ أَبْنَاءُ مِصْرَ” *Mısır’ın Çocuklarıyız*: Bu ifadenin, Mısır’ın tarihsel ve kültürel mirasına yapılan dolaylı bir gönderme olduğunu söylemek mümkündür. Gönderme olabilir. Mısır’ın tarihi öne çıkarılarak, ulusal kimliğe vurgu yapılmaktadır.

e) *İntak*: “عُمَرُكَ اللَّهُ إِنْ أَرَدْتَ اخْتِبَارًا” Bu değerlendirmede “Allah”, aşkın bir kudret olarak soyut bırakılmamış; bilakis, duygularla, iradeyle ve insana özgü davranış kalıplarıyla tanımlanarak kişileştirilmiş bir varlık hâline getirilmiştir.

f) *Mecaz-ı Mürsel*: “فَأَقْتَفَيْنَا طَرِيقَهُ” *Onun yolunu izledik*: Bir terimi gerçek anlamı dışında kullanarak mecaz bir anlam ifade eder. Burada “yol”, liderin izlediği başarı yollarını temsil etmektedir.

g) *Tenasüp*: “سَهَرَ اللَّيَالِي لِاِكْتِسَابِ الْمَعَالِي” *Yüceliğe ulaşmak için uykusuz geceler boyunca kaldı*,

Anlamli ilişkiler kurarak estetik bir etki oluşturmıştır. Şair, özveriyi vurgulamaktadır.

ı) *İstiare*: “وَطَلَبْنَا لِدَوْلَةِ الْعَزِّ حِفْظًا” *Bu yüce devletin korunmasını ve sürekliliğini istedik*. Saklı bir benzetme ile ifade edilmektedir. Burada devletin korunması, bir özlem olarak sunulmaktadır.²⁸

28 Rıfâa et-Tahtâvî, *Dîvânü Rifâ'a et-Tahtâvî*, 158.

3.1.3.2. Şiirin Dilbilimsel Analizi

“Mısır’ın Çocuklarıyız” şiirinin dilbilimsel analizi, klasik Arap şiirinin yapısal ve dilsel zenginliklerini yansıtırken, dilin incelikleri ve şiirsel öğelerin nasıl kullanıldığını anlamak açısından önem taşımaktadır.

a) *Dilsel ve Biçimsel Yapı*: Bu şiir, klasik Arap şiirinin sıkı formuna uygun olarak beyit ve kafiye düzenine sahiptir. Her beyit, içerik ve biçim açısından dengeli bir yapıya sahiptir.

Örneğin: “إِنَّ سِرَّ الْعَزِيزِ سِرٌّ عَجِيبٌ” ifadesinde kullanılan “سِرٌّ عَجِيبٌ”, dilbilgisel açıdan doğru ve aynı zamanda mecazi anlamda derin bir olguyu ifade eder. Bu tür ifadeler, şiirdeki anlam yoğunluğunu artırarak, dil ve biçim arasındaki uyumun nasıl sağlandığını göstermektedir.

b) *Sözcük Seçimleri*: Şiirde kullanılan kelimeler, şairin vatanseverlik temasını ve Mısır’a olan bağlılığını pekiştiren güçlü anlamlar taşımaktadır. “فَأَتَقَيْنَا طَرِيقَهُ” ifadesi, bir bağlılık ve sadakat anlamı taşırken, şairin Mısır’a olan derin sevgisini dile getirmektedir. Bu tür ifadeler, metnin duygusal yoğunluğunu artırmaktadır. Ayrıca “بَسَاطَ عَزٍّ وَمَجْدٍ” *Onur ve şan yaydık*, mecazi bir kullanım olup, başarı ve zafer temasını yüceltmektedir.

c) *Şiirsel Yapı ve Ritim*: Şiir, klasik Arap şiirinde yaygın olan *Hazac Bah-ri* (بحر الهزج) kalıbında ve *meḥfa ‘ilūn muḥfa ‘ilūn* (مفاعيلن مفاعيلن) vezniyle yazılmıştır. Bu ritmik düzen, şiirin melodik yapısını desteklerken okuyucunun akışa kolayca kapılmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda kafiyelerin düzenli kullanımı da şiirin etkisini artırmaktadır: “سَهَرُ اللَّيَالِي لِأَكْسَابِ الْمَعَالِي” *Yüceliğe ulaşmak için uykusuz geceler boyunca kaldı*

Gibi beyitler hem ses hem de anlam açısından dengeli bir ritim oluşturmaktadır.

3.1.4. Dilbilimsel Analize Eleştirel Yaklaşım

“Mısır’ın Çocuklarıyız” şiiri, dilsel ve retorik açıdan zengin bir metin olarak Arap edebiyatında dikkat çekmektedir. Ancak, kullanılan mecazlar, söz sanatları ve tekrarlayan övgülerin aşırı kullanımı, şiirin anlaşılabilirliğini zaman zaman zorlaştırabilmektedir. Arap edebiyatındaki klasik şairlerden dizelerle yapılmış bir karşılaştırmada bu durum daha belirginleşmektedir.

a) *Gramatiksel yapı*: Şiirin gramatikal yapısı klasik Arap şiirinin biçimsel özelliklerine uygun olsa da bazen modern okuyucu için karmaşık olabilmektedir. Klasik dönemde de gramatikal yapı şiirin anlamını artıran bir unsur olmuştur. Örneğin, İmru'ülkays'ın (ö. 540 dolayları)

Kasidesinden bir dize:

قَفْ نَذْكُرِ الْحَبِيبَ وَالْوَطَنَا وَنَشْكِبِ الدُّمُوعَ هَتْنًا مُرْنًا²⁹

1. Sevgiliyi ve yurdu hatırlamak için duralım.

Ve gözyaşlarını bolca dökelim, bulutlardan yağan yağmur gibi

Bu dizede, gramatikal yapı güçlü ve dengelidir; aynı zamanda şiirdeki duygusal yoğunluğu taşımaktadır. Ancak Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî'nin şiirinde bazı beyitlerin gramatikal yapısı anlamın netliğini zorlaştırmaktadır.

Özellikle de “بِعَالِي مَجْدِهِ مَا ظَهَرْنَا” gibi ifadelerde, bu yapı bazen okuyucuyu karmaşıklığa sürükleyebilmektedir.

b) *Sözcük seçimleri*: Sözcük seçimlerinde Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî'nin kullandığı mecazlar şiirin estetik boyutunu artırsa da, okuyucuya bazen fazla belirsiz gelebilir. Benzer bir örnek el-Mütenebbî'nin şu dizesinde yer almaktadır:

الْخَيْلُ وَاللَّيْلُ وَالْبِيدَاءُ تَعْرِفْنِي وَالرَّمْحُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ تَعْرِفْنِي³⁰

At, gece ve çöl beni tanır. Kılıç, mızrak, kâğıt ve kalem beni tanır.

el-Mütenebbî burada, mecazî dili ustalıkla kullanmasına rağmen, seçtiği kelimelerle somut ve doğrudan bir anlatım kurmuş; anlamı örtük hâle getirmemiştir. Buna karşın et-Tahtâvî'nin “عَزٌّ وَمَجْدٌ” gibi soyut ve çok katmanlı kavramlar etrafında şekillenen ifadesi, şiirlerinde anlamın açık algılanmasını zaman zaman zorlaştırmakta ve okuyucuya yorumlama yükü bırakmaktadır.

c) *Şiirsel yapı ve ritim*: Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî'nin şiirinde kullanılan ritmik yapı, klasik Arap şiirinin ölçülerini takip etmektedir. Ancak ritim bazen monotonlaşarak şiirin etkisini sınırlayabilmektedir. Örneğin, Ebü'l-Alâ' el-Maarî'nin (ö. 449/1057) bir şiirinde ritmik yapının daha etkili bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz:

29 İmru'u'l-Kays, Dîvânü İmri'i'l-Kays, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990), 29.

30 el-Mütenebbî, *Dîvân*, 323.

وما جنيت على أحد³¹

هذا جناه أبي علي

Bu, babamın bana bıraktığı mirastır, Ben kimseye zarar vermedim.

Bu dizede ritim, anlamı güçlendiren bir unsurdur. et-Tahtâvî'nin ritmik yapısı ise bazen fazla tekrar içerebilir ve şiirin melodik etkisini zayıflatabilmektedir.

3.2. “Mısır’a Ne Oldu?”

وَأَفْتَرُ تُغَرِّبُ الْبَشَرَ عَنْ عَبَّاسِهَا	مَا بَالُ مِصْرَ وَقَدْ جَلَّتْ عَنْ بَاسِهَا
رَوَتْ اِرْتِفَاعَ النَّيْلِ عَنْ مَقْيَاسِهَا	وَرَوَتْ حَدِيثَ الْجُودِ عَنْهُ مِثْلَمَا
بَابَ الرَّجَا مِنْ بَعْدِ شِدَّةِ بَاسِهَا	مَا بَالُهَا حَيْثُ الْأَمَانِي قَدْ وَفَّتْ
وَيَزِيدُ تَشْيِيدًا لِرَفْعِ آسَاسِهَا	مَا بَالُهَا حَيْثُ الْحَفِيدُ يَسُوسُهَا
هَلْ تَتْرُكُ الْأَرَامَ حِفْظَ كِنَاسِهَا	شِبْلٌ تَأْسَدُ حَيْثُ سَادَ كَأَصْلِهِ
أَوْ عَادَ عَادَتِ مِصْرُ فِي إِبْنِاسِهَا	إِنْ سَارَ نَحْوُ الْحَجِّ خَلَفَ وَحَشَّةٌ
وَالشُّكْرُ لِلنَّعْمَى أَجْلٌ لِبَاسِهَا	فَلِسَانُهَا بِالشُّكْرِ يَلْهَجُ وَالثَنَا
أَسَدَى لَهُ طُسْنُ مَحَبَّةٍ نَاسِهَا	لَا غُرُو أَنْ دَانَتْ لَهُ مِصْرُ فَقَدْ
قَلْبُ الرِّعْيَةِ وَهُوَ مِنْ حُرَاسِهَا ³²	رَبِحَتْ تِجَارَةً مِنْ خَزَائِنِ مَالِهِ

1. Mısır’a ne oldu da eski kudretinden sıyrıldı?

Abbas’ı vesilesiyle insanların yüzü gülmeye başladı;

2. Onun cömertliği hakkında da menkıbeler dilden dile aktarıldı.

Nil Nehri’nin taşmasını ölçen kıstaslar gibi,

3. Ümitsizliğin ardından umut kapıları aralandı.

Mısır’a ne oldu ki, hayaller artık gerçekleşti;

31 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 2000), 115.

32 et-Tahtâvî, *Dîvânü Rifâ'a et-Tahtâvî*, 144.

4. Mısır'a ne oldu ki, torunu ülkeyi idare etmekte
Ve temellerini yükseltmek için çaba göstermektedir?
5. Soyundan gelen bir aslan yavrusu, atalarına yaraşır şekilde hükmetmektedir;
Araplar, yuvalarını korumaktan hiç vazgeçer mi?
6. Hac yolculuğuna çıktığında, ardında bir yalnızlık bırakır; dönüşüyle birlikte ise
Mısır eski huzuruna yeniden kavuşur.
7. Mısır'ın dili, şükür ve övgüyle coşmaktadır;
Zira şükür, nimetlerin en değerli süsüdür.
8. Halkın ona sevgi beslemesiyle,
Mısır'ın kendisine boyun eğmesinde şaşılacak bir durum yoktur.
9. Onun mal hazinelerinden elde edilen kazanç, ticareti kârlı kılmıştır.
Halkın kalbi onun koruyuculuğuna teslim olmuştur;

3.2.1. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyetlik Analizi

Rifâ'a Râfî' Tahtâvî, Mısır'ın Abbas dönemindeki (1805-1848) toplumsal ve siyasi başarılarını övmekte ve ülkenin tarihindeki zaferlerle ulusal kimliğini yüceltmektedir. Şiir, Mısır'ın geçmişte yaşadığı sıkıntılardan arınarak üstünlük elde etmesinin getirdiği mutluluğu yansıtmaktadır. Şair, Abbas'ın cömertliğini ve Nil'in ölçüleri gibi detayları estetik bir dille ifade ederken, Mısır'ın geçmişteki zaferleri ile günümüzdeki başarıları arasında bir bağ kurmaktadır.

a) *Milliyetçilik Temasının Vurgulanması*: Şiir, Mısır'ın geçmişteki ihtişamını ve gücünü hatırlatarak milliyetçi bir duyguyu öne çıkartmaktadır. Rifâ'a Râfî' Tahtâvî, Mısır'ın eski zaferlerini ve büyüklüğünü anarak vatanseverlik duygusunu pekiştirmektedir. (Mısır'a ne oldu? Gücünü gösterdi ve insanlar gülümsedi.) Bu dizelerde, Mısır'ın eski gücünün ve şanının geri dönmüş olduğu vurgulanır, milliyetçilik ve ulusal gurur duygusu güçlendirilmektedir.

b) *Vatanseverlik ve Ulusal Kimliğin Yüceltilmesi*: Şiir, Mısır'ın kimliğini ve ulusal değerlerini yüceltirken, bu bağlamda Abbas'ın cömertliği ve yönetim yetenekleri öne çıkarılmaktadır.

وَيَزِيدُ تَشْيِيدًا لِرَفْعِ أَسَاسِهَا مَا بَالُهَا حَيْثُ الْحَفِيدُ يَسُوسُهَا

Mısır neyleyip de torun, halkını yönetti,
Temellerini yeniden inşa etti.

Bu ifade, ulusal liderliğin vatanseverlik ruhunu pekiştirdiğini ve Mısır'ın geleceği için umut verdiğini ortaya koymaktadır.

3.2.2. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyet Temaları Üzerine Eleştirel Yaklaşım

a) *Tarihsel ve Sosyal Eleştirinin Eksikliği*: Şiir, milliyetçilik ve vatanseverlik temalarını yüceltirken, Mısır'ın toplumsal ve tarihsel zorluklarını yeterince ele almamaktadır. Bu durum, milliyetçi temaların gerçekçi bir analizini şu dizede geçtiği gibi eksik bırakabilmektedir: (Mısır'a ne oldu? Gücünü gösterdi.) Bu dizede, Mısır'ın geçmişteki gücüne yapılan vurgu, mevcut sosyal ve politik zorlukların göz ardı edildiğini göstermektedir.

b) *Eleştirel Bakış Açısının Eksikliği*: Şiir, Mısır'ın mevcut durumunu eleştirirken, özellikle ulusal yöneticilerin ve yönetim biçimlerinin potansiyel sorunlarını şu dizede görüldüğü gibi tartışmamaktadır.

إِنْ سَارَ نَحْوَ الْحَجِّ خَلْفَ وَحْشَةٍ

Hac yolculuğuna çıkarken, ardında yalnızlık bıraktı

Bu ifade, ulusal yönetimin toplumsal etkilerini ve zorluklarını ele almayı yetersiz bırakmaktadır. Ayrıca, yönetimle ilgili eleştirel bir bakış açısının eksikliği, şiirin daha objektif bir değerlendirmeye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

3.2.3. Şiirdeki Söz Sanatları ve Dilbilimsel Analiz

3.2.3.1. Şiirdeki Söz Sanatları ve Belagat

a) *Tenasüp*: “مَا بَالُ مِصْرَ وَقَدْ جَلَّتْ عَنْ بَاسِهَا” Şiirin bu dizesinde, “Mısır” ile “kudretinin gölgesi” arasındaki uygunluk ve uyum, tenasüp ilkesini yansıtmaktadır. Bu

uygunluk, estetik bir bütünlük sağlamak ve okuyucuda metnin uyumlu ve akıcı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

b) *Teşbih*: “شِبْلُ تَأْسَدَ حَيْثُ سَادَ كَأَصْلِهِ” Genç bir kişinin köklerine uygun bir şekilde liderlik yapmasını benzetme yoluyla ifade etmektedir. Bu benzetme, genç kişinin liderliğini köklerinden gelen mirasla ilişkilendirerek anlamını pekiştirmektedir.

c) *Mübalağa*: “لا غرؤ أن دانت له مصر فقد” Mısır’ın şaire ve yöneticisine duyduğu minnettarlığın büyüklüğünü abartarak ifade etmektedir. Bu abartı, duygusal etkisini artırmakta ve okuyucunun dikkatini çekmektedir.

d) *İstiare*: Bir kelimenin gerçek anlamının ötesinde mecaz anlamda kullanılmasıdır.

“فَلَسَانُهَا بِالشُّكْرِ يَلْهَجُ وَالْتَنَا” dizesinde, Mısır’ın şükran ve övgülerle dolu olduğu mecazi bir anlamla ifade edilmektedir. Bu mecaz, Mısır’ın ulusal kimliğini ve değerlerini yüceltirken, şiirin estetik değerini artırmaktadır.

e) *Tertib*: “مَا بَالَهَا حَيْثُ الْخَفِيدُ يَسُوسُهَا” Şiirin yapı ve düzeninde bir akış sağlamaktır. Şiirin çeşitli durumları ve zamanları düzenli bir şekilde sıralaması, okuyucunun metni anlamasını kolaylaştırmaktadır.

f) *İstifham*: “مَا بَالُ مِصْرَ وَقَدْ جَلَّتْ عَنْ بَأْسِهَا” Bu dizede istifham, Mısır’ın kudretinin gölgesinin çekilmesini sorgulamaktadır. Şair, Mısır’ın durumu hakkında derin bir sorgulama yaparak, okuyucunun düşünmesini ve Mısır’ın durumunu anlamasını teşvik etmektedir. Bu teknik, şiirin etkisini artırmakta ve okuyucunun dikkatini çekmektedir. “مَا بَالَهَا حَيْثُ الْأَمَانِي قَدْ وَفَّتْ” Burada, şair istifham kullanarak Mısır’ın durumu hakkında bir soru sormaktadır. Bu soru, Mısır’ın umutlarının ve hayallerinin nasıl gerçekleştiğini sorgulamakta ve bu sorgulama yoluyla Mısır’ın değişim sürecini vurgulamaktadır.

3.2.3.2. Dilbilimsel Analiz

a) *Sözcük Seçimi ve Anlam*: Şiirin her dizesinde kullanılan sözcükler, anlam ve bağlam açısından zengin bir yapı sergilemektedir:

Burada “مَا بَالُ مِصْرَ وَقَدْ جَلَّتْ عَنْ بَأْسِهَا” (çekilmek) kelimesi, Mısır’ın kudretinin azaldığını ifade ederken “بَأْسِهَا” (kudret) kelimesi Mısır’ın geçmişteki güçlü

durumunu vurgulamaktadır. Bu kelime seçimi, hem anlam hem de tezat açısından etkili bir yapı sunmaktadır.

b) *Cümle Yapıları ve Öbekler*: Şiirin cümle yapıları ve öbekleri, anlamın net bir şekilde ifade edilmesini sağlamaktadır. “مَا بَالُهَا حَيْثُ الْأَمَانِي قَدْ وَفَتْ” Bu cümlede “مَا بَالُهَا” (durumu nedir) ifadesi “حَيْثُ الْأَمَانِي قَدْ وَفَتْ” *umutların gerçekleştiği yer* kısmıyla bir şart-sonuç ilişkisi kurmaktadır. Bu yapı, soru ve yanıt öbekleri arasındaki bağlantıyı açıkça belirtmektedir.

c) *Üslup ve Şekil Özellikleri*: Şiirin üslup ve şekil özellikleri, şiirin genel dilsel yapısını yansıtmaktadır: “فَلَسَانُهَا بِالشُّكْرِ يَلْهَجُ وَاللُّغَا : ” يَلْهَجُ” kelimesi, Mısır’ın şükran duygularını ve övgülerini ifade etme şekli üzerinde durmaktadır. Bu yapı, şükran ve övgü arasında bir vurgulama sağlamaktadır.

3.2.4. Şiirin Dilbilimsel Eleştirel Analizi

Rifâ’a Râfi‘ et-Tahtâvî’nin “Mısır’a Ne Oldu?” şiirine ilişkin eleştirel bir dilbilimsel analiz yapmak, hem söz sanatları hem de belâgat açısından eserin olumlu yönleri kadar olumsuz taraflarını da ele alınmasını gerektirmektedir. Bu eleştiriler, dilin zenginlikleri ve belagat içindeki eksiklikleri anlamak için önemlidir.

a) *Mecaz Kullanımındaki Yetersizlik*: Rifâ’a Râfi‘ et-Tahtâvî’nin şiirinde bazı mecazlar yüzeysel kalmaktadır. “فَلَسَانُهَا بِالشُّكْرِ يَلْهَجُ وَاللُّغَا : ” *Onun dili, şükran ve övgüyle döner*; ifadesi, Mısır’ın şükran duygularını somutlaştırma çabası, Mısır’ın minnettarlığını ve övgüsünü ifade etse de, bu mecaz geniş bir anlam dünyası oluşturmakta yetersiz kalmaktadır.

b) *Zaman ve Mekân Unsurlarının Belirsizliği*: Rifâ’a Râfi‘ et-Tahtâvî’nin şiirinde Mısır’ın sosyal ve tarihsel durumu belirgin şekilde ele alınmakla birlikte, zaman ve mekân unsurlarının belirsizliği dikkat çekmektedir. “مَا بَالُ مِصْرَ وَقَدْ جَلَّتْ عَنْ” *Mısır neden bu kadar güçlüdür*. Mısır’ın geçmişteki zorlukları aşma süreci belirtilirken, bu süreç için kesin bir tarih aralığı verilmemektedir. Bu belirsizlik, okuyucunun tarihsel bağlamı anlamasını zorlaştırmaktadır.

Benzer şekilde, “مَا بَالُهَا حَيْثُ الْأَمَانِي قَدْ وَفَتْ” *Neden Mısır; umudun kapıları açıldı*. Umutsuzluktan umut dolu bir duruma geçişi ifade etmesine rağmen, bu geçişin ne zaman gerçekleştiği konusunda bir netlik sağlamamaktadır. Bu durum, okuyucu-

nun kendi yorumlarını ve çıkarımlarını kısıtlayarak, evrensel bir anlam bulmasını zorlaştırmaktadır. Rifâ'a Râfi' et-Tahtâvî'nin şiiri, belirli bir tarihsel ve coğrafi bağlama dayansa da, zaman ve mekân unsurlarındaki belirsizlik, eserin daha geniş bir kitleye ulaşma potansiyelini azaltmakta ve okuyucunun tarihsel bağlam-ları anlama çabasını zorlaştırmaktadır. Benzer şekilde, Abbâs Mahmûd el-Akkâd (ö.1889/1964-)’ın şu şiirinde de zaman ve mekân unsurlarındaki belirsizlik, okuyucunun eseri anlamlandırma sürecini zorlaştırmaktadır.

ظَمَانٌ ظَمَانٌ لَا صَوْبَ الْغَمَامِ وَلَا عَذْبَ الْمَدَامِ وَلَا الْأَنْدَاءُ تُرَوِّبُنِي³³

Susuzum, susuzum, ne bulutlardan ne de yağmurdan bir damla bile düşmüyor
Tatlı şarap içsem de, bir yudum su bile içirmiyorlar bana,

Akkâd’ın şiirinde zaman ve mekân unsurları belirgin bir şekilde tanımlanmaz; bunun yerine, “susuzluk”, “bulutların yönü” ve “tatlı içki” gibi soyut ve genel terimler kullanılmaktadır. Bu belirsizlik, şiirin evrensel bir temaya sahip olmasına ve okuyucunun kişisel duygularını yansıtabilmesine olanak tanımaktadır.

3.3. “Mısır Özlemi” Şiiri

فَأَبَاحَ شَيْمَةَ مُغْرَمٍ وَلَهَانَ	نَاحَ الْحَمَامِ عَلَى غُصُونِ الْبَانِ
أُضْحَى فَقِيدَ الْبَيْفِ وَمَعَانِي	مَا خَلَّتَهُ مُذْ صَاحَ إِلَّا أَنَّهُ
كَيْفَ اصْتَبَارِي مُذْ نَأَى خِلَانِي	وَكَأَنَّهُ يُلْقَى إِلَيَّ إِشَارَةً
مَا طَابَ عَيْشِي وَصَفُو زَمَانِي ³⁴	مَعَ أَنِّي وَاللَّهِ مُذْ فَارَقْتُهُمْ

Güvercin, beyaz ağaç dallarında öttü,

Bir âşık gibi içli içli acısını dile getirdi.

Onun öttüğünü duyduğumda, düşündüm ki,

O, şimdi dostunun ve anlamlarının kaybolmuş hâlinindedir.

Sanki bana bir işaret veriyor,

33 Ömer el-Desûkî, *Fi'l-edebil hadis* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1420/2000), 316.

34 Muhammed Kâmil el-Fikî, *Kitâbu'l-Ezher ve eseruhû fî'n-nahdati'l-edebiyye'l-hadise* (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1980), 1/112.

“Dostlarım uzaklaştı, sabrım nasıl kaldı?” diyor.

Hâlbuki Allah’a yemin ederim ki,

Onlardan ayrıldığım günden beri, hayatım ve zamanım bir türlü huzur bulmadı.

3.3.1. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyet Analizi

a) *Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*: Şiir, milliyetçilik duygusunu doğrudan ifade etmese de, ulusal kimliği ve bağlılığı dolaylı yoldan ima etmektedir. Özellikle, ayrılığın ve özlemin vurgulanması, ulusal aidiyet duygusunu güçlendirmektedir.

b) *Tarih ve Kültürel Bağlar*: “فَأَبَاحَ شِبْمَةَ مُعَرِّمٍ وَلَهَا نِ” Bir âşık gibi içli içli acısını dile getirdi.

Şiirin bu kısmı, âşığın özlemini dile getirirken, ulusal kimliğin ve kültürel mirasın önemini ima etmektedir. Milliyetçilik açısından, bu özlem ulusal değerlerle ve kültürel mirasla bağlantılıdır.

c) *Vatanseverlik ve Tutku*:

أَصْحَى فَقِيدَ أَلَيْفِهِ وَمَعَانِي مَا خَلَّتْهُ مُدَّ صَاحٍ إِلَّا أَنَّهُ

Onun öttüğünü duyduğumda, düşündüm ki,

O, şimdi dostunun ve anlamlarının kaybolmuş hâlinindedir.

Burada, vatanseverlik, ulusal kimlik ve kültürel değerlerle özdeşleşmiş bir tutku olarak sunulur. Şiirin bu bölümü, ulusal değerlere bağlılığı ve sadakati vurgulamaktadır.

3.3.2. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyetlik Temaları Üzerine Eleştirel Yaklaşım

a) *Milliyetçiliğin Sınırları*:

أَصْحَى فَقِيدَ أَلَيْفِهِ وَمَعَانِي مَا خَلَّتْهُ مُدَّ صَاحٍ إِلَّا أَنَّهُ

Bu ifade, milliyetçiliğin kişisel bir seviyede kalabileceğini ve ulusal aidiyetin sadece bireysel duygulara dayandığını ima edebilmektedir. Milliyetçilik,

bireyin ulusal aidiyetini genişletse de kolektif bir bilinç oluşturmakta yetersiz kalabilmektedir.

b) *Vatanseverlik ve Ulusal Değerler*: Vatanseverlik ve ulusal değerlerin şiirde nasıl ele alındığı eleştirel bir bakış açısıyla incelenebilir. “أَضْحَى فَقِيدَ أَلَيْفِهِ وَمَعَانِي مَا خَلَّتْهُ” “مُدَّ صَاحَ إِلَّا أَنَّهُ”: Vatanseverliğin, sadece bireysel özlemle sınırlı kalması eleştirilebilir özellik taşımaktadır. Bu durum, vatanseverliğin, ulusal bir birliği ve toplumsal dayanışmayı ifade etmektense, kişisel bir deneyime indirgenmesini sorgulayabilmektedir.

3.3.3. Şiirdeki Söz Sanatları ve Dilbilimsel Analiz

3.3.3.1. Şiirdeki Söz Sanatları ve Belagat

a) *İstifham*: “مَا خَلَّتْهُ مُدَّ صَاحَ إِلَّا أَنَّهُ”: Burada istifham, duyulan sesin anlamı hakkında bir belirsizlik oluşturmaktadır. Şair, sesin ve anıların kendisini nasıl etkilediğini sorgularken, bir soru ifadesi kullanarak okuyucunun dikkatini çekmektedir.

b) *Kinaye*: “نَاحَ الْحَمَامُ عَلَى عُصُونِ الْبَنَانِ”: Kinaye, güvercinlerin ağlaması aracılığıyla şairin içsel duygularını dolaylı olarak ifade etmektedir. Güvercinlerin ağlaması, şairin duygusal durumunu ima etmektedir.

c) *Telmih*:

وَكَاَنَّهُ يُلْقَى إِلَيَّ إِشَارَةً كَيْفَ اصْتَبَارِي مُدَّ نَأَى خِلَانِي

Telmih, dostlardan uzak kalma temasını ima ederek okuyucunun benzer duyguları hatırlamasına yardımcı olmaktadır.

3.3.3.2. Dilbilimsel Analiz

a) *Fonetik, Kafiye*: Şiirde yer alan “ولهاَنَ”, “بانَ”, “زَمانِي” gibi kelimeler, şiirin akıcılığını ve melodik yapısını sağlamaktadır. Bu kafiye örnekleri, ses tekrarları yoluyla şiirin ritmini ve duygusal tonunu güçlendirmektedir. Özellikle “نَ” (nûn) harfinin yoğun kullanımı, melankoli ve özlem duygularını pekiştirmekte, şiirin kederli atmosferini güçlendirmektedir. Sesli Harfler: “اَ” (elif) ve “وَ” (vav)

gibi uzun seslilerin kullanımı, şiire uzatma etkisi katmakta ve şairin derin özlemini fonetik olarak yansıtmaktadır.

b) *Morfolojik, Mastar ve Fiil Kalıpları*: “فارقته” ve “فارقتهم” gibi fiil kalıpları, ayrılığın sürekliliğini ve bu ayrılığın şairin duygusal durumunda yarattığı kalıcı etkileri vurgulamaktadır. Bu fiil kullanımları, özlemin zamanla kalıcı bir hüznün haline dönüştüğünü ifade etmektedir. Mübalağa Kalıpları: “مغرّمٍ ولهانٍ” ifadesi, Arap dilinde abartı anlamı taşıyan mübalağa kalıplarını içermektedir.

c) *Sentaktik, İsim Cümlesi ve Fiil Cümlesi*: Şiirdeki “نَاحَ الحَمامَ” gibi fiil cümleleri, hareketi ve eylemi vurgularken, “مَا خَلَّتُهُ مَدَّ صَاحٍ إِلَّا أَنَّهُ” *Onun öttüğünü duyduğumda, düşündüm ki*, gibi isim cümleleri sürekliliği ifade etmektedir. Arap dilinde isim cümlesi, durağan ve sürekli bir durumu belirtirken, fiil cümlesi hareket ve anlık olayları ifade etmektedir. Bu yapılar, şiirin duygusal atmosferine katkıda bulunmaktadır.

3.3.3.3. Şiirin Dilbilimsel Eleştirel Analizi

a) *Fonetik*: Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî’nin şiirinde kullanılan sesli harfler ve kafiye düzeni bazen tekrarlayıcı ve monoton olabilmektedir. Bu durum, şiirin melodik yapısını sınırlarken okuyucunun dikkatini çekmekte de yetersiz kalmaktadır. “مَا خَلَّتُهُ مَدَّ صَاحٍ إِلَّا أَنَّهُ” *Onun öttüğünü duyduğumda, düşündüm ki*, Derviş’in şiirlerinde “خَلَّتُهُ” ve “صَاحٍ” kelimeleri arasındaki ses uyumu sınırlı kalabilir ve bu durum şiirin ritmini yeterince vurgulamayabilir. Bununla birlikte, diğer sesli harflerin ve kafiyelerin etkili kullanımı, şiirin melodik yapısını güçlendirmekte ve okuyucunun dikkatini çekmektedir.

وأبصر

ترابِّي إلي بلدي سماوي . وأقبض في

في الكمنجة هجرة الأشواق من بلدي

ثم عَشِقْتُ ، ثم زَهَقْتُ ، ثم أَفَقْتُ³⁵

يد الأنثى علي أبدِي الأليفِ : خَلِقْتُ

Özlemlerin göçünü görüyorum kemanda

Yer ülkeden gök ülkeye. Ve sımsıkı tutuyorum

Bildik sonsuzluğumu dışilin elinde: yaratıldım,

Sonra âşık oldum, sonra yok oldum, sonra ayıldım

35 Mahmud Derviş, el-A‘mâlû‘l-cedidetül kâmile (Beyrut: Riyâdû‘r-Reys lil Kütüb ve’n-Neşr, 2009), 488.

b) *Morfolojik*: Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî’nin şiirindeki morfolojik yapılar, genellikle belirgin ve düz olup, duygusallığı ifade etme konusunda sınırlı olabilmektedir. Ayrıca fiil kalıplarındaki yetersizlik, duygusal sürekliliği yansıtmakta yetersiz kalabilmektedir. “مَا طَابَ عَيْشِي وَصَفُو زَمَانِي” Buradaki “طَابَ” fiilinin kullanımı, duygusallık kavramını çerçevesini yeterince ifade etmemektedir.

Modern şairler, morfolojik yapıları daha karmaşık ve etkili bir şekilde kullanarak duygusal yoğunluğu artırır. Nitekim Filistinli şair ve edebiyatçı Mahmûd Dervîş’in (ö.19412008-) şu şiiri bu konuya güzel bir örnektir:

عَلَى هَذِهِ الْأَرْضِ مَا يَسْتَحِقُّ الْحَيَاةُ : تَرَدُّدُ إِبْرَيْلَ، رَائِحَةُ الْخَبْرِ فِي
الْفَجْرِ ، أَرَاءُ امْرَأَةً فِي الرَّجَالِ ، كِتَابَاتُ أَسْخِيْلْيُوسَ ، أَوَّلُ الْحُبِّ ، عَشْبُ
عَلَى حَجَرٍ ، أُمَهَاتُ تَقْفَنَ عَلَى خَيْطِ نَايٍ، وَخَوْفُ الْغُرَاةِ مِنَ الذَّكْرِيَّاتِ³⁶

”Bu Toprakta Hayatı Hak Eden Şeyler Var:” Nisan’ın tereddütü, Şafakta yayılan ekmek kokusu, Bir kadının erkekler hakkındaki düşünceleri, Aiskhylos’un yazıları, İlk aşk, Bir taş üstünde yeşeren ot, Bir ney teli üzerinde duran anneler,

Dervîş’in kullandığı fiil yapıları, basit gibi görünse de anlam açısından katmanlıdır. “يَسْتَحِقُّ” (hak ediyor) fiili, yaşama değer olan şeyleri vurgulamaktadır. Bu fiil, Arapça’da etkili bir anlam taşımaktadır Çünkü eylemin özneye verdiği değeri ve anlamı ifade etmektedir. Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî’nin şiirinde fiil kalıpları daha yüzeysel ve klasik kullanımda kalmaktadır. “مَا طَابَ عَيْشِي” ifadesi, özlemi ve üzüntüyü ifade etse de, fiil kalıplarının genişliğini ve çok yönlülüğü açısından Dervîş’in şiiri kadar karmaşık değildir.

c) *Sentaktik*: Rifâ‘a Râfi‘ et-Tahtâvî’nin şiirinde, karmaşık cümle yapıları ve dolaylı ifadeler bulunmaktadır. Örneğin: “نَاحَ الْحَمَامُ عَلَى غُصُونِ الْبَانِ” Nizâr b. Tevfîk Kabbânî (ö.19231998-) şiiri, bu yapı içerisinde özgül tanımlamalar ve kinayeler kullanarak anlamı dolaylı bir şekilde ifade etmektedir. Ancak mürekkep teşbihler ve gömülü yapılar, anlamın anlaşılmasını zorlaştırarak dilsel akıcılığı engelleyebilmektedir. Bu durum, şiirin görselliğini artırsa da, anlamın doğrudan iletimini zorlaştırmaktadır.

36 Dervîş, *el-A‘mâlû‘l-cedîdetül kâmile*, 508.

صَلَّيْتُ . . حَتَّى ذَابَتِ الشُّمُوعُ	بَكَيْتُ . . حَتَّى انْتَهَتِ الدُّمُوعُ
سَأَلْتُ عَنْ مُحَمَّدٍ ، فِيكَ وَعَنْ يَسُوعَ	رَكَعْتُ . . حَتَّى مَلَنِي الرُّكُوعُ
يَا أَقْصَرَ الدُّرُوبِ بَيْنَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ ³⁷	يَا قُدُسُ ، يَا مَدِينَةَ تَفُوحِ أَنْبِيَاءَ

Ağladım... ta ki gözyaşlarım tükenene kadar
 dua ettim... ta ki mumlar eriyene kadar
 Secde yaptım... ta ki Rükûdan bıkkınlık gelene kadar
 Muhammed'i sordum, send ve İsa'da
 Ey Kudüs, ey peygamberlerin koktuğu şehir
 Ey yer ile gök arasında en kısa yol
 Nizâr Kabbânî'nin şiirinde, basit ve açık cümle yapıları kullanılmıştır.

صَلَّيْتُ . . حَتَّى ذَابَتِ الشُّمُوعُ	بَكَيْتُ . . حَتَّى انْتَهَتِ الدُّمُوعُ
---	--

Ağladım... ta ki gözyaşlarım tükenene kadar
 Dua ettim... ta ki mumlar eriyene kadar

Bu yapılar, sade fiil cümleleri kullanarak doğrudan eylemleri ve sonuçlarını ifade etmektedir. Cümleler arasındaki paralellik (ağlamak, namaz kılmak) şairin duygusal durumunu vurgulamakta etkili bir biçimde kullanılmaktadır.

3.4. “Mısır’da Vatan Sevgisi” Şiiri

حَلِيَّةُ كُلِّ فِطْنٍ	يَا صَاحِبَ حُبِّ الْوَطَنِ
مِنْ شُعَبِ الْإِيمَانِ	مَحَبَّةُ الْأَوْطَانِ
آيَةُ كُلِّ مُؤْمِنٍ	فِي أَفْخَرِ الْأَذْيَانِ
حَلِيَّةُ كُلِّ فِطْنٍ	يَا صَاحِبَ حُبِّ الْوَطَنِ
تَلَذُّ لِلنَّفُوسِ	مَسَاقِطُ الرُّؤُوسِ
عَنَا وَكُلِّ حَزْنٍ	تُذْهِبُ كُلَّ بُؤْسٍ
لَنَا وَأَرْهَى ³⁸ مُجْتَدٍ	وَمِصْرُ أَبِيهِ مَوْلِدٍ

37 Nizâr Kabbânî, *el-A'mâlu's-siyâsiyyeti'l-kâmile li-Nizâr Kabbânî* (Beyrut: Menşûrât Nizâr Kabbânî, ts.), 159-164.

38 et-Tahtâvî, *Dîvânü Rifâ'a et-Tahtâvî*, 86.

Ey dost, vatan sevgisi her akıllının süsüdür;
Vatanlara duyulan sevgi iman dallarından biridir.
En yüce dinlerde, her müminin işaretidir.
Doğdukları yerler ruhlara zevk verir;
Her öpücüğü ve tüm sıkıntıyı bizden giderir.
Mısır, bizim için en güzel doğum yeri ve en parlayan soydur.

3.4.1. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyet Analizi

a) *Vatanseverlik Temasının Yüceltici İfadesi*: Şiir, vatanseverliği yüksek bir erdem olarak tanımlamakta ve bu duygunun tüm akıllı bireyler için bir süs olduğunu vurgulamaktadır. Şiirin şu dizeleri, bu temayı güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır:

“حَلِيَّةُ كُلِّ فِطْنٍ يَا صَاحِبَ حُبِّ الْوَطَنِ” Ey dost, vatan sevgisi her akıllının süsüdür.

Bu ifade, vatanseverliği sadece bir kişisel duygu değil, aynı zamanda yüksek bir entelektüel ve ahlaki değer olarak sunmaktadır.

b) *Vatanın Manevi ve Kültürel Önemi*: Şiir, Mısır’ın vatanseverlik bağlamındaki özel yerini vurgulamaktadır. Mısır’ın “en güzel doğum yeri” ve “parlak soyun kaynağı” olarak nitelendirilmesi, vatanın manevi ve kültürel değerini yüceltmektedir:

“لَنَا وَأَزْهَى مُحْتَدٍ وَمِصْرُ أَبِي مَوْلِدٍ” Mısır, bizim için en güzel doğum yeri ve en parlayan soydur.

Bu ifade, Mısır’ın vatanseverlik bağlamında ne kadar değerli olduğunu ve bireylerin kendi vatanlarına olan bağlılıklarını nasıl güçlendirdiğini vurgulamaktadır.

3.4.2. Millî Kimlik ve Ulusal Aidiyet Temaları Üzerine Eleştirel Yaklaşım

a) *Vatanseverliğin Mutlaklaştırılması*: Şiir, vatanseverliği mutlak bir erdem olarak sunmakta ve bu durum, vatanseverliğin her birey için eşit derecede önemli

olduğunu iddia etmektedir. Ancak, bu yaklaşım, bazı bireylerin bu duyguyu paylaşmama hakkını göz ardı etmektedir. Şiirin şu dizesi bu noktayı eleştirmektedir:

”حَلِيَّةُ كُلِّ فِطْنٍ يَا صَاحِبَ حُبِّ الْوَطَنِ“

Bu yaklaşım, vatanseverlik duygusunu herkes için aynı şekilde geçerli bir standart olarak görmektedir ve bazı kişilerin bu duyguyu hissetmeyebileceğini göz ardı etmektedir.

b) *Vatanseverliğin Psikolojik Yükü*: Şiir, vatanseverliği pozitif bir duygusal etki olarak sunmakta; ancak vatanseverlik duygusunun her bireyde aynı derecede olumlu etkiler yaratmadığını ihmal etmektedir. Şiirin şu dizesi bu noktayı eleştirmektedir:

”عَنَّا وَكُلِّ حَرْنٍ تَذْهَبُ كُلُّ بُؤْسٍ“ Her öpücüğü ve tüm sıkıntıyı bizden giderir.

Bu ifade, vatanseverliğin sadece olumlu duygular ve rahatlama sağladığını öne sürerken, vatanseverliğin olumsuz yanlarını veya bireyler üzerindeki baskı etkilerini de dikkate almamaktadır.

3.4.3. Şiirdeki Söz Sanatları ve Dilbilimsel Analiz

3.4.3.1. Şiirdeki Söz Sanatları ve Belâgat

a) *Tenâsüp*: ”حَلِيَّةُ كُلِّ فِطْنٍ يَا صَاحِبَ حُبِّ الْوَطَنِ“ Şair, vatan sevgisini akıllı insanların süsü olarak tanımlamaktadır. Bu ifade, tenasüp ilkesine uygun bir şekilde, vatan sevgisinin akıl ve bilgi ile ilişkilendirildiğini göstermektedir.

b) *Teşbih*: ”مِنْ شُعَبِ الْإِيمَانِ مَحَبَّةُ الْوَطَنِ“ Vatanlara duyulan sevgi iman dallarından biridir.

Burada, vatan sevgisi, iman dallarına benzetilmektedir. Bu benzetme, vatan sevgisinin dini bir bağlamda önemli bir yer tuttuğunu ifade etmektedir.

c) *İstiare*: ”آيَةُ كُلِّ مُؤْمِنٍ فِي أَفْخَرِ الدِّينِ“ En yüce dinlerde, her müminin işaretidir.

Şair, vatan sevgisini yüce dinlerin ayeti olarak tanımlamaktadır. Bu mecaz, vatan sevgisinin yüksek bir manevi değere sahip olduğunu ve her müminin bu sevgiyi taşıması gerektiğini ima etmektedir.

d) *Mübalaga*: “ تَلَذُّ لِلنَّفُوسِ مَسَاقِطُ الرُّؤُوسِ ” Başların düştüğü yerler ruhlara zevk verir.

Şair, başların düştüğü yerlerin ruhlara zevk verdiğini abartılı bir şekilde ifade etmektedir.

3.4.3.2. Dilbilimsel Analiz

a) *Söz Dizimi ve Cümle Yapıları*: Şiir, Arapça'nın estetik ve akıcı söz dizimi kurallarına uygun olarak yazılmıştır. Şair, cümleleri akıcı ve etkili bir şekilde düzenlemiştir.

“ مِنْ شُعْبِ الْإِيمَانِ مَحَبَّةُ الْوَطَانِ ” Bu cümlede, “الأوطان” “مَحَبَّة” arasındaki ilişkiler, “مِنْ شُعْبِ” ifadesiyle belirginleştirilmiştir.

b) *Kelime Seçimi ve Anlam*: Şair, kelime seçiminde etkileyici ve anlamlı terimler kullanmıştır. Bu, şiirin temalarını güçlü bir şekilde ifade etmesine olanak tanır.

“مَسَاقِطُ الرُّؤُوسِ” *başların düşüşü* bu ifade, savaşın ölümcül ve trajik yönünü vurgulamak için etkili bir şekilde kullanılmıştır. “مَسَاقِط” kelimesi, korku ve tehlike hissini güçlü bir şekilde iletir.

3.4.4. Şiirin Dilbilimsel Eleştirel Analizi

a) *Söz Dizimi ve Cümle Yapıları*: “ et- Tahtâvî, şiirlerinde Arap şiirinin klasik söz dizimine sıkı sıkıya bağlı kalmaktadır. Bu durum, bazı eleştirmenler tarafından yaratıcı ifade biçimlerini sınırladığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. “مِنْ شُعْبِ الْإِيمَانِ مَحَبَّةُ الْوَطَانِ ” dizesinde, anlam açık bir şekilde ifade edilse de, kullanılan yapı geleneksel kalıplarla sınırlıdır ve yenilikçi bir dil arayışına kapalıdır. Buna karşın, Adonis'in(1930) şiirlerinde ise dil ve yapı açısından daha özgür ve yenilikçi bir tutum görülmektedir; şair, geleneksel kalıpları kırarak daha soyut ve çok katmanlı anlamlara ulaşmayı hedeflemektedir.”

يجهل أن يتكلم هذا الكلام
يجهل صوت البراري
إنه مُثَقَّلٌ باللغات البعيدة³⁹
إنه كاهنٌ حجريُّ النعاس

Şu sözleri konuşmayı bilmez,
Kırların sesini duymaz.
O, taşlaşmış bir uyku kâhinidir,
Uzak dillerle yüklenmiştir.

“Adonis’in şiirinde kullanılan “يجهل أن يتكلم هذا الكلام” Şu sözleri konuşmayı bilmez

Söz dizimi, modern şiir tekniklerinin tipik örneklerini yansıtmaktadır.” Cümlelerin yapısı, bir ana fiil “يجهل” ve onu takip eden bir yan cümle “أن يتكلم” ile oluşturulmuştur. Bu yapı, bilgi ve deneyim eksikliğini vurgulamak için etkili bir yöntem sunmaktadır. Bu tür cümle yapıları, şiirin anlamını artırmaktadır. et-Tahtâvî'nin şiirlerinde, klasik Arap şiirinin kurallarına uygun bir söz dizimi ve cümle yapısı görülmektedir Adonis'in şiirinde ise modern şiir teknikleri kullanılarak söz dizimi ve cümle yapıları daha esnek ve yenilikçidir.

b) *Kelime Seçimi ve Anlam*: Derviş'in şiirlerinde kelime seçimi, duygusal derinliği ve etkili bir anlatımı ön planda tutarken, benzer bir bağlamda Rifâ'a Râfî' et-Tahtâvî'nin şiirinde de bu tür seçimlerin yetersiz kalabileceği görülmektedir.

Örneğin, et-Tahtâvî'nin “تَلَذُّ لِلنَّفُوسِ مَسَاقِطُ الرُّؤُوسِ” dizesinde,

“مَسَاقِطُ الرُّؤُوسِ” ifadesi, savaş ve ölüm temalarını belirgin bir şekilde ele almasına rağmen, bu tür ifadeler yoğun bir olumsuz imaj sunarak şiirin estetik değerini zedeleyebilmektedir.

Derviş, benzer temaları işlerken daha olumlu ve etkileyici kelime seçimleriyle duygusal yoğunluğu artırmayı başarmaktadır.

إِذَا كَانَ لِي أَنْ أُعِيدَ الْبِدَايَةَ اخْتَارَ مَا اخْتَرْتُ : وَرَدَ السَّيَاحَ وَرَدَ السَّيَاحَ
أُسَافِرُ ثَانِيَةً فِي الدَّرُوبِ الَّتِي قَدْ تُوْدِّي وَقَدْ لَا تُؤَدِّي إِلَى قُرْطَبَةَ

39 Ali Ahmed Saïd Eşber Adonis, *Divân* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991), 15.

عَلَى شَارِعِ الْعُمَرِ وَحَيْدِي أُعْلَقُ ظِلِّي عَلَى صَخْرَتَيْنِ لِتَبْنِي الطُّيُورَ الشَّرِيدَةَ عُشًّا عَلَى غُصْنِ ظِلِّي
وَأُكْسِرُ ظِلِّي لِأَتُبَعَ رَائِحَةَ اللُّؤْزِ وَهِيَ تَطِيرُ عَلَى غَيْمَةٍ مُتْرَبَةٍ
وَأَتَعَبُ عِنْدَ الشَّفُوحِ : تَعَالُوا إِلَيَّ اسْمَعُونِي . كُلُوا مِنْ رَغِيْفِي
اشْرَبُوا مِنْ نَبِيذِي ، وَلَا تَتْرَكُونِي كَصَفْصَافَةٍ مُتْعَبَةٍ⁴⁰

Her şeye yeniden başlasam kuşburnu çiçeğini seçerim.

Kurtuba'ya götüren ve götürmeyen yollarda yine seyahat ederim.

Gölgemin dalına firari kuşlar kursun diye yuva, asarım kayalara gölgemi.

Takip edeyim diye badem kokusunu uçarken tozlu bir bulut üstünde, parçalarım gölgemi.

Dağların eteğinde yorgun düşerim: Gelin dinleyin beni. Yiyin ekmeğimden, İçin şarabımdan. Terk etmeyin beni, ömür yolunda tek başıma

Yorgun bir söğüt gibi

“سَافِرٌ ثَانِيَةٌ فِي الدَّرُوبِ الَّتِي قَدْ تُوْدِّي وَقَدْ لَا تُوْدِّي إِلَى قَرْطَبَةٍ” Kurtuba'ya götüren ve götürmeyen yollarda yine seyahat ederim.

Derviş'in şiirinde kelime seçimi, geniş bir anlam yelpazesi ve duygusal yoğunluk sunmaktadır. “ثَانِيَةٌ” ve “الدَّرُوبِ الَّتِي قَدْ تُوْدِّي” *belki götürebilecek yollar* ifadeleri, keşif ve belirsizlik temalarını ifade ederken, aynı zamanda okuyucuya şiirin mekân ve zaman içindeki belirsizlikleri hakkında bir his vermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, et-Tahtâvî'nin millî kimlik ve ulusal aidiyet temalarını dilbilimsel, edebî ve ideolojik açılardan inceleyerek, 19. yüzyıl Mısır'ının sosyo-politik ve kültürel bağlamındaki işlevini analiz etmiştir. Araştırma, et-Tahtâvî'nin eserlerinde kullandığı dilsel stratejilerin, millî kimlik ve aidiyet duygularının inşasında ne denli etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle “Mısır'ın Çocuklarıyız” gibi eserlerde, bireysel bilinç kolektif hafızaya dönüştürülerek toplumsal dayanışmayı pekiştiren güçlü bir dilsel temsil ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım, ulusal kimlik bilincinin edebiyat yoluyla nasıl güçlendirildiğini göstermektedir.

40 Mahmut Derviş, *ed-Dîvân* (Beyrut: Riyâdû'r-Reys lil Kütüb ve'n-Neşr, 2009), 109.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, millî kimlik ve ulusal aidiyetin yalnızca sembolik birer araçlar değil, aynı zamanda toplumsal ve ideolojik yapıları şekillendiren önemli unsurlar olduğudur. Millî kimlik, toplumsal kutuplaşmayı derinleştirebilecek potansiyele sahip bir kavram olarak, dönemin sosyo-politik dinamiklerini anlamada kritik bir öneme sahiptir. Bu durum, et-Tahtâvî'nin toplumsal dönüşüme dair mesajlarını dilsel olarak nasıl yapılandırdığını ve bu mesajların ideolojik etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

et-Tahtâvî'nin eserleri, millî kimlik ve ulusal aidiyetin tarihsel, kültürel ve edebî bağlamlarla iç içe ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu bulgu, dilin toplumsal yapıları şekillendirme sürecindeki rolünü anlamamıza katkı sağlamaktadır. Araştırma, şairin kullandığı retorik unsurlar ve dilsel yapılar aracılığıyla bu sürecin nasıl işlediğini detaylı bir şekilde incelemiştir.

Çalışma, et-Tahtâvî'nin eserlerinin, Arap edebiyatındaki diğer millî kimlik ve ulusal aidiyet temalarıyla karşılaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür karşılaştırmalı analizler, yerel ve evrensel boyutlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları daha net bir şekilde ortaya koyarak alana önemli bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca, et-Tahtâvî'nin millî kimlik anlayışının günümüzdeki toplumsal bağlamdaki etkileri üzerine yapılacak araştırmalar, bu temaların modern dünyadaki geçerliliğini anlamada büyük önem taşımaktadır.

Gelecekteki çalışmalar, et-Tahtâvî'nin şiirlerinde kullanılan dilsel araçlar ve kültürel temalar üzerine daha kapsamlı bir analiz yapabilir. Bu tür araştırmalar, metinlerin toplumsal yansıma ve kültürel miras üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyecektir. Ayrıca, farklı Arap şairleriyle yapılacak karşılaştırmalar, millî kimlik ve toplumsal dayanışma temalarının Arap edebiyatındaki farklı biçimlerini ele alacak ve araştırmalara yeni bir bakış açısı kazandıracaktır.

Bu çalışma, et-Tahtâvî'nin millî kimlik ve ulusal aidiyet temalarını dilbilimsel, edebî ve ideolojik açılardan ele alarak, bu kavramların tarihsel ve kültürel bağlamlarda nasıl işlendiğine dair bazı dikkat çekici tespitler sunmuştur. Ayrıca, literatüre bu kavramlara yönelik farklı bir bakış açısı kazandırmaya yönelik bir katkı sunmuş ve gelecekte yapılacak çalışmalara mütevazı düzeyde yeni tartışma zeminleri oluşturmuştur. Millî kimlik ve ulusal aidiyetin edebiyat üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektifte ele alma yönünde bir imkân sağlayarak, ilgili alana sınırlı da olsa yeni bir açılım sunmaktadır.

Araştırmada kullanılan nitel içerik analizi ve edebî söylem analizi gibi yöntemler, et-Tahtâvî'nin şiirlerindeki dilsel unsurların toplumsal bilinç oluşturma amacıyla nasıl kullanıldığını ortaya koymuştur. Şairin metinlerinde özellikle retorik yapılar, söylemsel stratejiler ve metaforik dilin kullanımı, halkın zihninde Mısır'ın geleceğine dair umut ve aidiyet duygularını güçlendirdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bazı eserlerde kullanılan idealize edici anlatımlar ve dilsel tekrarlar gibi unsurlar, şiirlerin etkileyciliğini sınırlayabilmiştir. Ancak bu eleştiriler, et-Tahtâvî'nin dilinin, güçlü bir söylem oluşturma konusunda hala etkili olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, sadece et-Tahtâvî'nin şiirlerinin toplumsal dönüşümdeki rolünü değil, aynı zamanda Arap modernleşmesi, millî kimlik ve ulusal bilinç konularındaki araştırmalar için de yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Şairin eserleri, sadece estetik değerleriyle değil, toplumsal, siyasal ve kültürel etkileriyle de ele alınmalıdır. et-Tahtâvî'nin şiirleri, Mısır'ın modernleşme sürecindeki düşünsel ve kültürel bir araç olarak işlev görmüştür. Bu metinlerin dilindeki evrim ve kültürel yapılar, özellikle Arap dünyasında millî kimlik ve aidiyet inşasına dair geniş çaplı analizlere zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, et-Tahtâvî'nin eserlerinde millî kimlik ve kültürel kimlik unsurlarının edebî bağlamda nasıl işlendiğine dair bazı tespitler ortaya koymuştur. İnceleme, dilin kültürel kimlik ve toplumsal bilinç oluşumundaki rolünü anlamaya yönelik sınırlı bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, et-Tahtâvî'nin şiirlerinin modernleşme süreciyle olan ilişkisine dair yeni sorulara ve gelecekte yapılacak araştırmalara zemin hazırlayabilecek niteliktedir.

Kaynakça/References

- Adonis, Ali Ahmed Saîd Eşber. *Dîvân*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Akçay, Cihaner. *Rıfâa et-Tahtâvî: Hayatı, Edebi Kişiliği ve Toplumsal Konulardaki Düşünceleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Anay, Harun. “Çağdaş Arap Düşüncesi Üzerine”. *Dîvan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 6/10 (2001), 1-88.
- Bilgenoğlu, Ali. *Ortadoğu’da Bir Öncü: Modernitenin Mısır’a İlk Taşıyıcısı Rifa’a Rafi el-Tah-tavî*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2010.
- Dayf, Şevkî. *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-mu’âsir fî Mısır*. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1971.
- Derviş, Mahmud. *ed-Dîvân*. Beyrut: Riyâdü’r-Reys lil Kütüb ve’n-Neşr, 2009.
- Derviş, Mahmud. *el-A’mâlu’l-cedîdetül kâmile*. Beyrut: Riyâdü’r-Reys lil Kütüb ve’n-Neşr, 2009.
- Doğan, İsmail. *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1991.
- Er, Rahmi. *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Er, Rahmi. *Modern Mısır Romanı*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Göçemen, Yakup. “Modern Mısır Şiirinde Kur’ân-ı Kerîm’den İktibâslar”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 1363-1392.
- Görgün, Hilal. “Rıfâa et-Tahtâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/95-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Gür, Ahmet. “Mısır’daki Modern Arap Edebiyatı Entelektüel Uyanışının Öncüsü: Rifâ’a Râfî’î et-Tahtâvî”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Aralık 2022) 815-833.
- Hourani, Albert. “Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939”. *Journal of the American Oriental Society* 84/4 (Aralık 1964), 401-429.
- İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâü ebnâi’z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 2000.
- İmru’u’l-Kays. *Dîvânü İmri’i’l-Kays*. nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 1990.
- İnayet, Hamid. *Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri*. çev. Hicabi Kırlangıç. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1997.

- Ḳabbânî, Nizâr. *El-A 'mâlû's-siyâsiyyetü'l-kâmile*. Beyrut: Menşûrât Nizâr Ḳabbânî, ts.
- Landau, Jacob. *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*. çev. Bedrettin Aytaç. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1994.
- Muhammed, Hüseyin. *El-İslâm ve'l-Hadâratu'l-Garbiyye*. Kahire: Dârü'l-Furkan, ts.
- Mütenebbî, Ebü't-Tayyib. *Dîvân*. nşr. Abdülvehhâb Azzâm. Kahire: y.y., 1944.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. çev. Vedat Günyol. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Sirâc, Muhammed Ali. *el-Lübâb fî kavâ'idî'l-luga ve âlâtî'l-edeb*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Şevkî, Ahmed. *Dîvânu Ahmed Şevkî*. Kahire: y.y.,ts.
- Tahtâvî, Rifâa. *Dîvânü Rifâ'a et-Tahtâvî*. nşr. Tâhâ Vâdî. Kahire: y.y., 1984.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Ezher". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/ 53-58. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2013.